

Just Transitions

LETLAKALA
LA DINTLHA
LA PELE

01

Go ya go phetošo ye Kaone ka lenaneong la dijo la Afrika Borwa

Naa phetošo ye kaone ke eng?

Molawana ya phetošo ye kaonemo Afrika Borwa o tšweletše go lesolo la bašomi. Ka ge diintasteri tše di senyago phedišano ya diphedi di fetošetšwa go mekgwa ya tirišo ya go ya go ile kudu, bašomi le dihlopha tše dingwe tša go ba kotsing ka diintastering tšeo ga se ba swanela go ba bao ba lego kotsing le go ba batšwasehlabelo sa ditiro tše. Bašomi ba swanetše go ba le maikutlo a bohlokwa ka mo phetošong, e lego seo se swanetšego go hola kudu bašomi le ditšhaba. Phetošo ye kaone, ka fao, e ra go fetošetša ditireo tša moruo tšeo di senyago phedišano ya diphedi go ya go mekgwa ya ditiro le ditshepedišo tša go ya go ile. Seo se swanetše go direga ka ditsela tšeo di akaretšago bohle setšhabeng le ka go tekatekano, le go bona bohlokwa dinyakwa tša bašomi le tša ditšhaba.

Bonolo bja go talafatša diintasteri le go šireletša mešomo di ka se fihlelele seemo sa setšhaba seo se lekalekanyago batho, gomme se se tla dira gore dikamano tše di lego gona tša tšhomišošošaedi di tšwele pele. Re swanetše go napa kudu diphetogo tše di tseneletšego gore re fihlelele maikemišetšo a phetošo ye kaone.

Naa ke ka lebaka la eng re hloka phetošo ye kaone ka lenaneong la dijo?

Tlhokego ye e tseneletšego ya toka le tlhokego ya tekatekano

- **Tlhokego ya tekatekano mabapi le naga le tša temo:** Go tšeelwa ga Bathobaso ba bantši naga ka nako ye e fetilego, gammogo le tlhokego ya naga le ya mananeophetošo a tša temo ka morago ga 1994, go ra gore balemibagolo ba kgwebo ba dikete tše mmalwa ke bona ba nago le naga ye kgolo ya tšweletšo le gore ba tšweletša bontši bja dijo tša rena. Dimilione tša batšekarolo ba hloka phihlelelo ya naga ye e šireletšegilego, thekgo ya maleba, goba mebaraka. Balemipottana ba basadi ba tloga ba beetšwe thoko gore ba fihlelele methopo ya tšweletšo.
- **Maatla a dikhamphani:** Dikhamphani tše dikgolo kudu di laola tšweletšo ya tša kgwebo go temo, ebile ke tšona di kgathago tema kudu ka go šomeng ga dijo, go di phatlalatša, le ka mebarakeng ya thekišo. Di dira poelo ye kgolo go tšweletšo le ka go thekišong ya dijo, yeo e lego tokelo ya motheo ya batho. Bagwebi bao ba sego ba semmušo bao ba ka bago ba 600 000 (bao bontši bja bona e lego basadi) ba raloka tema ye bohlokwa ka go phatlalatšeng ga dijo, kudukudu go malapa a bašomi, eupša dinyakwa tša bona di beetšwe thoko ge go dirwa melawana, ge mmušo o thekga mediro ya bona, le ka maemong a mebasepala.
- **Tlala le go se šireletšego dijong:** Ka lebaka la go tšeelwa naga bontši bja setšhaba se ile sa dirwa gore se bote tšweletšo ya lenaneo la dijo ka dikhamphani. Eupša le ge dikgwebo tše kgolo di hwetša poelo mo go boteng ga dikhamphani tše, tekano ye e fihlago go kotara ya malapa e

tšwela pele go itemogela tlhokego ya tšhireletšego dijong. Theko ya dijo ye e hlatlogetšego godimo e dira gore seo se mpefale le go feta.

- **Morwalo mabapi le bong:** Diabe tša tlhokego ya naga le tlhokego ya tekatekano ya tša temo, maatla a dikhamphani, le tlhokego ya tšhireletšego dijong e ba kudu magetleng a Bathobaso, go basadi bao ba šomago, bao ka kakaretšo ba rwelego maikarabelo a go fepa ba malapa a bona le ge ba le ka gare ga maemo ao a sego a loka.
- **Seemo seo se fokolago sa bašomi le ba go hwetša meputso ya fase:** Seemo seo se swanago go ralala le lekala la temo le ka go šomeng ga dijo gomme le ka dithekišong go fetogetše go seemo seo se tekatekano sa mešomo, sa leba go bašomi bao ba oketšegilego bao ba sego ba semmušo, ba lebakanyana, le ba nakwana. Bašomi ba itemogela go hwetša meputso ya fasana le ya go se hlatloge. Bašomi ba mmalwa ba dipolaseng ba lefša se sengwe le se sengwe seo se ka fetago moputso wa fasefase, wo o sego wa lekana go kgona gore ba hwetše dijo tšeo di šišintšwego tša fasefase bjalo ka lapa, go sa bolelwe ka ditshenyegelo tše dingwe gape. Bašomi ba dipolaseng ba sa hloka tšhireletšo ya madulo, gomme ba tšwela pele go rakwa fao ba dulago gona. Bašomi ga ba itemogele seemo sa go iphediša seo se lekalekanego ka go lenaneo la dijo.

Lenaneo la dijo le kotsing kudu go diabe tša phetogo ya leratadima

(Bona Letlakala la Dintlha la 4 go hwetša dintlha ka botlalo ka ga hlogotaba ye.)

Tšweletšo ya dijo ka Afrika Borwa e kotsing kudu go diabe tša phetogo ya leratadima. Ka ntle le magato a phetošo go dira gore batho le lenaneo ka botlalo di kgotlelele, tšweletšo e tla fokotšega ka dileteng le ka makaleng a mantši, gomme se sa feletša ka tlhatlogo ya ditheko tša dijo le tšala. Lenaneo leo le kgotlelelago kudu le a hlokega ka tšhoganetšo.

Lenaneo la dijo ke seabe se bohlokwa go phetogo ya leratadima

(Bona Letlakala la Dintlha la 3 go hwetša dintlha ka botlalo ka ga hlogotaba ye.)

Lenaneo la dijo la ka intastering, leo le theilwego go tšweletšo ya ka intastering ya go swana le ya ka difemeng, ke lona leo le nago le seabe se segolo go phetogo ya leratadima. Le na le seabe sa tekano ya 18% ya meši ya lefaufaung ka mo Afrika Borwa. Gape le feletša ka tšhilafatšo ya meetse le tshenyo ya mehuthuta ya diphedi, ka mokgwa wa go lema sebajalo se tee le go šomiša kudu dibolayadibokwana le manyora a khemikhale. Temo ya ka intastering e lwantšhana le tlhago. Ka fao dijo di tšweletšwago ka gona, di phatlalatšwago, le go šongwa go swanetše go fetošwa ka nepo ya go fokotša meši ya lefaufaung.

Naa phetošo ye kaone ya lenaneo la dijo e swanetše go fihlelela eng?

Ka go boikemo bja dijo, dinepšo tše tharo ka bophara tšeo di amanago di ka laetša phihlelelo ya phetošo ye kaone:

- 1. Go iphediša fao go lekalekanago** – Phetošo ye kaone e swanetše go fihlelela tlhomo ya mešomo ye mekaone le letseno go batho bao ba šomago. Dipolele le mebaraka ga se tša swanela go laola lenaneo la dijo. Ka go lenaneo la bjale, go na le fela poelo ye nnyane, mola e le gore bogolo bja lenaneo la dijo (go swana le badiriši, bašomi le bagwebi bao e sego ba semmušo) le swere bothata. Melawana le ditiro di swanetše go phethagatšwa e lego tšeo di fetošago lenaneo la dijo go leba go seemo sa boikemo bja dijo, go fihlelela kabaganyo ya mešonmo ye e lekanego le dikholo go bao ba kgathago tema ka go lenaneo la dijo. Se gape se swanetše go hloheletšwa ke toka go ya ka bong. Bašomi bao ba thwetšwego ka go dikgwebi tša lenaneo la dijo ba swanetše go ba le tšhireletšego mešomong, maemo a go šoma ao a bolokegilego, toka le bokgoni bja go beakanya, le go hwetša meputso ye e ba dumelalago le ba malapa a bona go phela bophelo bjo bokaone. Ka go diriša lenaneo la peakanyoleswa ya naga, balemipotlana ba swanetše go ba le ditokelo tše di bolokegilego go naga, go mebaraka, le thekgo ya tšweletšo ya bolemi bja go amana le tikologo. Bagwebi bao ba sego ba semmušo ba swanetše go tšewa bjalo ka bakgathatema ba bohlokwa ka go lenaneo la dijo, gomme matsapa a ka moragonyana ao a dirilwego go netefatša gore ba kgona go hwetša letseno le lekaone ka mošomo wa bona.
- 2. Tšwetšopele ya tikologo go ya go ile** – Diyo di swanetše go tšweletšwa, di phatlalatšwe, le go jewa ka go diiriša bolemi bja go amana le tikologo le go šomišana le tlhago le go fokotša meši ya lefaufaung. Tšweletšo ya dijo e swanetše go šomišana le tlhago le go kaonafatša mešomo ya tlhago. Se se tla oketša go kgotlelela ga dijo le ga mananeo a phedišano ya diphedi, go maatlafatša bokgoni bja tlwaelo, go maatlafatša mehuthuta ya diphedi, le go ba le seabe go pušetšosekenbg ya sebopego sa naga.
- 3. Tokelo go dijo le phepo ye e kaonafadišwego** – Lenaneo la dijo le ka kgona ebile le swanetše go tšweletša mehuthuta ye mentši ya dijo tša phepo, e lego tšeo di fihlelelwago ke bohle. Magato a go netefatša gore go ba le Tokelo go Diyo le phepo ye kaonafetšego a tla ba tsela ye bohlokwa ya go leba go phetogo ye kaone ya go fihlelela boikemo go dijo.

Phokotšo ya meši ya lefaufaung ka go mananeo a tšweletšo ya dijo e ya nyakega. Eupša magato a phetošo le ona a tla nyakega go netefatša gore go ba le seemo sa go ya go ile sa phedišano ya diphedi le go kgotlelelo ga sona, mešomo ye mekaone le go iphediša fao go lekalekanego, le Tokelo go Diyo le go phepo ye e kaonafetšego. Go tlwaela go ra magato ao a bonagalago ao a ka kgonago go aga kgotlelelo gareng ga batho le ka go lenaneo la dijo. Ka boleming, ditiro tša bolemi bja go amana le tikologo le tšona ke ditiro tša tlwaelo. Ditiro tše ntši tša mohuta woo di ka phethagatšwa ke batšweletši ka ntle le ditsenogare tše kgolo. Eupša thekgo ya sethekniki e tla hlokega yeo e tlogo tiišetša le go aga go tsebo ya bona. Diphetogo tše di tseneletšego, tša leago le tša sepolotiki le tšona di tla nyakega, ge go hlangwa melawana, ka go mananeo le ka ditshepedišong.

Mapheko a phetošo ye kaone ka go lenaneo la dijo la Afrika Borwa

Go na le mapheko ao a šitišago phihlelelo ya phetošo ye kaone. Ona a akaretša:

- Go tšea lehlakore ka dingangišanong le ge go hlangwa melawana** – Bontši bja mananeo a setšhaba le a go hlama melawana ka ga phetošo ye kaone a lebeletše kudu go enetši. Eupša phetošo ya mananeo a dijo le yona e bohlokwa, ka lebaka la diabe tša tikologo go intasteri ya mananeo a dijo le go bohlokwa bja dijo le phepo go setšhaba sefe goba sefe. Le ge go le bjale, mmušo o beile pele tema ye e kgathwago ke mebaraka go beakanya lenaneo la dijo ka morago ga go fetošwa ga Molao wa Kwalakwatšo ya Ditšweletšwa tša Temo (wa 1996). Se se maatlafadiše tema ye e ralokwago ke bakgathatema ba lekala la phraebete go beakanya leswa lenaneo la dijo. Ka fao go na le tlhokego ya gore go agwe lenaneo la setšhaba leo le tilego mabapi le boikemo go dijo le phetošo ye kaone.
- Maatla a dikhamphani** – Dikhamphani le dihlengwa tša ditšhelete di na le maatla a mantši a go beakanya lenaneo la dijo. Mekgwa ya go amana le poelo a phethagatšwa ka go šitiša toka ya setšhaba le ya tikologo. Se ke ka lebaka leo bašomi ka go lenaneo la dijo ba šomišwago bošaeadi, mešomo ya bona e lego mathateng, le go lefša meputso ya fase. Dikhamphani di laola seo bareki ba se kgethago le go se ja. Dikhamphani di tla le khuetšo ye kgolo ka go hlaming ga melawana.
- Tlhokego ya peakanyoleswa ya naga le ya temo** – E tlogela dikamano tša bjale tša maatla di sa fetošwe, e maatlafatša leswa gore bengdithoto le taolo e be batho ba tee, gomme ya dira gore badudi ba magaeng le batšweletši ba dijo ba hloka madulo ao a šireletšegilego.
- Melawana ya mmušo ya go amana le lenaneo la dijo yeo e sa amanego** – Melawana ye mentši e amana le lenaneo la dijo, eupša ka mehla ga e amane mmogo, ebile go na le dithulano magareng ga yona. Ga go na le maikutlo a kakaretšo a lenaneo la dijo, gomme Dikgoro ga di šomišane gabotse.
- Go se ikeme ga tšwelopele** – Ditiro, melawana, mebaraka, dihlengwa, dikhamphani, thuto le tlhahlo, le dikgopolo 'di lebeletše fela' tema ye e kgathwago ke intasteri ya lenaneo la dijo le bakgathatema ba dikhamphani..
- Mekgwa ya phihlelelo ya "Phetošo ya tša tikologo" e tlogela tlhokego ya tekatekano ya bjale e sa fetoge, goba ya e maatlafatša leswa** – Go na le tšhošetšo ya gore batšweletši, bašomi ba ditšweletšwa, le dikhamphani ka go lenaneo la dijo, le ka mmušong, ba arabela ditlhohlo tša tirišo ya go ya go ile ka mekgwa ye e lebeletšego fela go tšwetša pele tšweletšo goba poelo go ya go ile. Ka lebaka la se ba ka no se hlokomele dipotšišo ka bophara tša mabapi le toka, tlhokego ya tekatekano, maatla, goba mekgwa ye e tseneletšego go tšwetšopele ya go ya go ile. Se se tla dira gore seemo sa bjale sa tlhokego ya tekatekano se dule se sa rarollwe, gomme sona go na le kgonagalo ya gore se tla mpefatšwa ke diabe tša phetogo ya leratadima tša thwii le tšeo di sego tša thwii.

Ka lebaka la mapheko a, go akaretšwa kgonagalo ya gore bakgathatema ba bagolo ka go lenaneo la dijo ba tla arabela go tlhohlo ya tšwetšopele go ya go ile ka ditsela tšeo di sa hlahlwego ke dikgahlego tša makala a badudi ba rena, re swanetše go netefatša gore magato afe goba afe a phokotšo ya mathata le a mekgwa ya tlwaelo a lokile. Naa re tšea bjang sepheto sa gore a lokile?

Naa re tloga bjang fao re lego gona mo lebakeng le go fihlelela phetogo ye e lokilego ka go lenaneo la dijo?

Melawana le dilaetši

Go bohlokwa go rena gore re hlokomele seo badudi ba rena ba se beilego pele mabapi le phetošo ka go lenaneo la dijo, le ka fao se se laetšwago ka go kweišo ya rena ya toka. Se se ka aroganywa ke melawana ye itšego le dilaetši tša toka, tšeo di swanetšego go laetšwa ka go melawana, ka mananeong, le ka diprotšekeng go fihlelela lenaneo la dijo la go ya go ile.

Tafola ya 1 e šišinya melawana ye mmalwa yeo e ka hlalošago phetošo ye kaone ka go lenaneo la dijo. Melaotšepedišo ye fana ka 'melawana' ya toka yeo e swanetšego go phethagatšwa ka seemong sa phetošo. Dilaetši tše di bontšhago gore melaotšepedišo e dirišitšwe ka go lenaneo la dijo di swanetše go hlokomelwa. Go fihlelela dilaetši tše go tla netefatša gore melaotšepedišo e a fihlelelwa. Yona e ka bopa motheo wa go sekaseka ge eba maemo, ditiro, le melawana e lokile goba ga se ya loka.

Tafola ya 1: Melaotshepedišo le dilaetši ya phetošo ye e lokilego ka go lenaneo la dijo

Molaotshepedišo	Dilaetši
Fihlelela dinyakwa tša batho Toka ya bašomi	<ul style="list-style-type: none"> - Mošomo o mokaone: tefo le maemo a mošomo ao a lokilego ka go lenaneo la dijo ka moka - Boleng bja bophelo bjo bo kaonafetšego go bašomi
Mananeokabo ya dijo	<ul style="list-style-type: none"> - Dikamano tše kaone le tšeo go dumelelanwego ka tšona magareng ga bakgathatema ka go lenaneo la dijo - Mananeokabo ya dijo ao a hlama go mešomo ya mekaone ya tša tikologo
Tojelo go dijo tša maleba (go fa mohlala, tokelo go dijo, naga, meetse	<ul style="list-style-type: none"> - Pihlelelo ya bohle go dijo tša phepo tše di lekanego, tša maleba, le tše di bolokegilego dinako ka moka - Kgotlelelo ya mananeokabo ya dijo go mathata - Go thekga kgotlelelo ya balemi ge go na le mathata le masetlapelo
Dibaka tša go iphediša	<ul style="list-style-type: none"> - Go iphediša ga balemi fao go kaonafetšego le go boleng bja bophelo - Bašomi le balemi ke beng ebile ba na le pihlelelo ye e šireletšegilego go naga ye ba šomago go yona, kudukudu basadi - Bakgathatema ba bannyane le bao e sego dikhamphani ka go mananeokabo a dijo ba a tsebja le go thekgwa
Phedišano ya diphedi ya seriti	<ul style="list-style-type: none"> - Lenaneo la phedišano ya diphedi le a kaonafatšwa – bolemi bja go amana le tikologo - Pušetšosekeng ya mehuta ya diphedi, pabalelo le koketšo ya tšona - Kaonafatšo le tšireleditšo ya mobu, meetse le moya - Tšhomišo ya methopo ya tlhagoye e sepedišanago le mellwane ya tikologo - Diphoofole di swarwa ka tlhompho, le gore boleng bja tšona bja tlhago bo a lemogwa
Tša go kgatha tema le temokrasi Ditshepedišo tše di lokilego le tša go kgatha tema	<ul style="list-style-type: none"> - Ditshepedišo tša go tšea dipheto ke tša go hloka sepheri, tša go akaretša bohle, le tšeo di fanago ka dibaka tše di lokilego tša go theeletša maikutlo ao a fapafapanego - Go tšea dipheto ga go no laetša gabonolo, hlama, goba go maatlafatša go se lekalekane ga maatla
Pihlelelo go tshedimošo ya melaba	<ul style="list-style-type: none"> - Tshedimošo ye e tshghephagalago ka ga diabe tša mananeo a dijo, phetogo ya leratadima, le dijo tše di fapafapanego go batho le tlhago e hwetšwa ke bohle bao ba tšea go dipheto le go kgatha tema
Hlompha le go akaretša pharologano	<ul style="list-style-type: none"> - Tsebo ya selegae, ya tša setlogo le ya setšo e a hlomphiwa le go fiwa sebaka - Dinepo tše di farologanego tša go amana le go tšweletša, go šoma, le go beakanya dijo di a hlomphiwa - Go tšewa matsapa a itšego go akaretša bong, legoro, le merafe ye mengwe, le gore yo mongwe le yo mongwe o a lemogwa le go bona a le bohlokwa
Kago ya bokgoni	<ul style="list-style-type: none"> - Go hlabolla mabokgoni a motho le a batho ka kakaretšo go fihlelela phetošo ye kaone - Kago ya bokgoni go tšea magato ka bohle mabapi le diphetošo tše kaone - Boitlhamelo bja maleba bja tša sethekniki le tša theknolotši bo dirwa gore bo hwetšwe ke bakgathatema ba maleba, kudukudu dihlopha tše di beetšwego thoko

E fotošitšwe go tšwa go Tribaldos, T. le T. Kortetmäki. 2022. 'Just transition principles and criteria for food systems and beyond', *Environmental Innovation and Societal Transitions* 43, letlakala la 248.

Dipotšišo tša dipoledišano tše di kgonagalago tša lenaneo:

- Tseba dilaetši tše di loketšego badudi ba lena kudu. Naa go na le tše dingwe tše di swanetšego go tsenywa?
- Naa ke magato/ditiro dife tše di swanetšego go dirwa gore go fihlelelwe dilaetši tše? Ka mang?
- O tla swanelwa ke go tšweletša leswa lenaneo la ka mo godimo, gomme o le oketše ka kholomo ya boraro ya 'Magato/ditiro' gore o e tlatše.